

РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ І ЗДІБНОСТЕЙ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

Ірина ГУДИМ, Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України,
м. Київ, hudymir@gmail.com

Висвітлюється питання розвитку пізнавальних інтересів та здібностей у дітей із порушеннями зору дошкільного віку. Уточнюються поняття «пізнавальні інтереси» і «здібності», розкриваються особливості їх становлення в умовах сенсорної депривації. Розглядаються компенсаторні можливості різних видів пізнавальних здібностей. Надаються методичні рекомендації для педагогів і батьків із формування та розвитку пізнавальних здібностей у дітей із порушеннями зору.

Ключові слова: пізнавальний розвиток, інтереси, здібності, дошкільники з порушеннями зору.

Ірина ГУДЫМ, Институт специальной педагогики НАПН Украины г. Киев, Украина

РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ И СПОСОБНОСТЕЙ ДОШКОЛЬНИКОВ С НАРУШЕНИЯМИ ЗРЕНИЯ

Статья посвящена вопросам развития познавательных интересов и способностей у детей с нарушениями зрения дошкольного возраста. Уточняются понятия «познавательные интересы» и «способности», раскрываются особенности их становления в условиях сенсорной депривации. Рассматриваются компенсаторные возможности разных видов познавательных способностей.

Ключевые слова: познавательное развитие, интересы, способности, дошкольники с нарушениями зрения.

Iryna HUDYM, Institute of Special Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

DEVELOPMENT OF COGNITIVE INTERESTS AND ABILITIES OF PRESCHOOL CHILDREN WITH VISUAL IMPAIRMENTS

The article is devoted to the issue of cognitive interests and abilities of children with impaired preschool children. The concept of «educational interests» and «ability», the peculiarities of their formation under conditions of sensory deprivation are defined more clearly. The compensatory potential of different types of cognitive abilities is discovered. The guidelines for teachers and parents on the formation and development of cognitive abilities of children with visual impairments are presented.

The difficulties of cognitive processes and ways of overcoming them under the influence of specially organized psychological and pedagogical support are revealed. It is determined that children with visual impairments need constant stimulation perception, stimulation of interest in the surroundings, the help in the study of properties of objects and phenomena of various qualities and relations, ensuring the success of cognitive interests; the skills of the differentiation of certain characteristics, comparison of objects and phenomena, their generalization. Systematic assistance adult lays preconditions for the formation of sensory experience, mastery of skills available polysensory of perception of surroundings based on cognitive action.

The instructional techniques and tools of learning, playing and communication activities of preschool and developmental environment in accordance with program requirements approved state standard are described.

Keywords: cognitive development, interests, abilities, preschool children with visual impairments.

Сучасні зміни методологічної парадигми спеціальної освіти, її переорієнтація на особистісно орієнтовану модель взаємодії з дитиною з особливими освітніми потребами та її родиною, потребують розроблення й широкого впровадження інноваційних технологій психолого-педагогічного супроводу. Актуальною проблемою і завданням сучасної спеціальної педагогіки є уніфікація державних вимог та програмового змісту загальної й спеціальної дошкільної освіти та напрацювання ефективних навчально-розвивальних технологій, зокрема засобів розвитку пізнавальних здібностей дітей дошкільного віку.

Проблема розвитку пізнавальних інтересів і здібностей дітей є досить широко вивченою в загальній психології та педагогіці (Д. Богоявленська, Л. Венгер, Д. Ельконін, Є. Єрмакова, В. Моляко, М. Подд'яков). У межах когнітивної психології пізнавальні процеси досліджували Г. Айзенк, Дж. Брунер, В. Вудвортс, Дж. Гібсон, М. Коул, Н. Ліндсей, У. Найсер, Д. Норман, П. Фресс, Д. Халперн та ін. У дослідженнях Д. Ельконіна, Є. Субботського, У. Ульєнкової, О. Усової та ін. вказується на ширші й ефективніші можливості розвитку пізнавальних здібностей у дітей дошкільного віку, порівняно з учнями початкової школи. При цьому вчені акцентують увагу на найбільш важливій умові когнітивного розвитку – формуванні позитивного ставлення дитини до знань та їхнього опанування. Засоби та умови розвитку пізнавальних здібностей у дітей дошкільного віку вивчалися у дослідженнях психологів та педагогів (Л. Венгер, Г. Клейман, О. Матюшкін, В. Моляко, Л. Обухова, Г. Остер, М. Подд'яков, О. Проскура, О. Савченко, Н. Тарловська та ін.).

Значний внесок у розв'язання проблеми активізації навчання, формування пізнавальної самостійності, пізнавального інтересу в дітей дошкільного віку зробили В. Котирло, Т. Дуткевич, С. Ладивір, З. Михайлова, Н. Подд'яков, О. Проскура та ін.

Важливого значення у цій проблемі набуває питання удосконалення методів навчання (Л. Артемова, Ю. Бабанський, А. Богуш, О. Фунтікова, та ін.).

У тифлології вивчення проблеми пізнавального розвитку будується здебільшого на висвітленні особливостей сприймання та формування уявлень в умовах зорової депривації (Л. Григор'єва, М. Земцова, Л. Зотов) й пошуку шляхів та засобів компенсації пізнавальної діяльності її оптимізації в навчально-вихованому процесі, зокрема дітей дошкільного віку (В. Феоктистова, С. Покутнева, Н. Морозова, Т. Свиридюк, Л. Солнцева, Л. Плаксина та ін.).

Проте, проблема розвитку пізнавальних інтересів і здібностей у дітей із порушеннями зору дошкільного віку залишається недостатньо дослідженою і потребує ґрунтовного вивчення, зокрема щодо визначення особливостей формування пізнавальних інтересів та здібностей, їх компенсаторної ролі у розвитку дитини та розроблення інноваційних психолого-педагогічних технологій їх формування.

Тому, *мета* статті полягає у розкритті характерних труднощів й особливостей розвитку пізнавальних інтересів і здібностей та шляхів їх подолання під впливом спеціально організованого психолого-педагогічного супроводу; визначенні методичних прийомів та засобів організації навчальної, ігрової та комунікативної діяльності дошкільників й організації розвивального середовища, відповідно до затверджених державним стандартом дошкільної освіти програмних вимог.

Дослідники когнітивного розвитку визначають пізнавальний розвиток дошкільника як сукупність кількісних і якісних змін, що відбуваються в різних видах діяльності дитини у зв'язку зі збагаченням її досвіду [2, 73].

Пізнавальний інтерес називають найважливішим утворенням особистості, яке складається в процесі життєдіяльності людини, формується в соціальних умовах її існування і не властиве людині від народження [3, 118].

Особливістю пізнавального інтересу дослідниками визначається його здатність збагачувати і активізувати процес не тільки пізнавальної, а й будь-якої діяльності людини. Будь-який вид людської діяльності містить у собі пізнавальний зміст, пошукові творчі процеси, дослідження, що сприяють перетворенню діяльності. Діяльність під впливом пізнавального інтересу виконується продуктивніше [3, 140].

Інтерес до пізнання довілля є одним з найбільш фундаментальних і значущих у дитячому розвитку, а внаслідок порушення зору відбувається його природне зниження, яке залежно від ступеня ушкодження зору погіршується. Адже значне зниження зору суттєво обмежує природну стимуляцію зорової системи, унаслідок чого дитина з порушеним зором не в змозі самостійно здобути сенсорно-перцептивний досвід. Діти зі зниженим зором знаходяться в умовах психофізіологічного збіднення зорового простору, в яких генетичні передумови розвитку сприймання втрачають свою силу. Обмеження зорового досвіду призупиняє чи гальмує дозрівання зв'язків у нейрональних структурах, що негативно впливає на розвиток сприймання [6, 212]. Крім того, визначальної ролі у пізнавальному розвитку набуває власна активність дитини, яка в умовах зорової депривації значно знижена.

Особливістю розвитку пізнавальних інтересів у дошкільному віці є те, що зароджуючись у вигляді емоційної зацікавленості, вони поступово переходять в допитливість, і далі в потребу дослідження об'єкта пізнання [3, 172]. Дитина з порушеннями зору при цьому потребує постійної стимуляції сприймання, збудження інтересу до навколишнього світу, допомоги у дослідженні властивостей предметів та явищ, їх різноманітних якостей і відношень, що забезпечить успішність розвитку пізнавальних інтересів; формування навичок диференціювання певних ознак, порівняння предметів та явищ, їх узагальнення. Систематична допомога дорослого закладає передумови для формування чуттєвого досвіду, оволодіння навичками доступного полісенсорного сприймання світу на основі власних пізнавально-орієнтувальних дій та навчання.

Розглядаючи розвиток пізнавальних інтересів у дітей дошкільного віку треба зазначити, що інтерес виникає з потреби орієнтуватися в дійсності і, стаючи стійким особистісним утворенням, може зумовити виникнення нової потреби більш високого рівня – потреби в пізнанні, у дослідницькій діяльності. Пізнавальні інтереси у дошкільному віці характеризуються пізнавальною активністю, спрямованістю, прагненням самостійно розв'язувати проблемні питання, пізнавальні завдання, прагненням до дослідження, встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Основою пізнавального інтересу дошкільника є емоційне ставлення, що виражається в позитивному відношенні до об'єкта інтересу. Яскраві позитивні емоції, визначаючи потреби дітей у пізнанні, дослідженні навколишнього середовища, призводять до розвитку дослідницьких здібностей [2, 87].

Водночас, пізнавальний розвиток дитини з порушеним зором характеризується пасивністю. До кожного предмета чи об'єкта таку дитину треба підвести, доторкнутися, розповісти про цей об'єкт, в ігровій ситуації показати які в нього якості та властивості, як він може бути використаний, однак лише на початкових етапах освоєння простору й ознайомлення з предметним оточенням.

Пізнавальний інтерес породжує активність, водночас, підвищення активності зміцнює і поглиблює пізнавальний інтерес. Властивість активності як риси особистості складається з діяльності різного плану (пошукової, пізнавальної, дослідницької). Пізнавальна активність, знаходячи риси інтелектуального і емоційного відгуку на вирішення різних завдань навчання, стимулює у дитини бажання більш чуйно прислухатися і придивлятися до того, що відбувається навколо, шукати цікаві моменти в буденному житті, сприяє дослідницькій діяльності та розвитку до-

слідницьких здібностей. Для розвитку активності, самостійності як особистісних якостей, важливу роль відіграє те, щоб дитина виступала суб'єктом діяльності. У дітей із порушеннями зору, коли пізнавальна активність дитини постійно має стимулюватися дорослим, цього досягти досить складно. Однак, якщо діяльність дитини буде завжди тільки виконавчою, наслідувальною, спонукання до діяльності дитини будуть завжди виходити тільки від дорослого, а її власна активність не буде проявлятися, то інтерес у своєму розвитку буде мати тенденцію до згасання [4, 15]. Тому, стимулювання дорослим для дитини з порушенням зором має бути чітко «дозованим», сприяти власному пошуку дитиною, а будь-яку ініціативність дитини під час спостережень та пізнання нового слід схвалювати й надавати більше самостійності. Наприклад, якщо дитина просить дати їй іграшку, доцільніше розповісти їй де вона знаходиться (зрозуміло, враховуючи при цьому безпечність і доступність простору) і допомогти словесним супроводом її знайти аніж просто подати іграшку в руки дитини.

Діти з порушенням зором потребують скеровування їх аналізуючого сприймання з боку дорослого навідними запитаннями. Їх необхідно постійно стимулювати до описових розповідей про предмети, об'єкти та явища навколишнього середовища ставлячи запитання. У більш широкому плані для розвитку пізнавальних інтересів необхідна діяльність пошукового, творчого, дослідницького характеру, де дитина виступає як суб'єкт діяльності. Завдяки цьому в дітей із порушеннями зору вже в дошкільному віці будуть формуватися дослідницькі здібності [1, 134].

З розвитком пізнавальних інтересів активізується уява, фантазія, передбачення, створення нових образів, що дуже важливі для дітей із порушеннями зору. На основі стійких пізнавальних інтересів і власної активності дитини формуються пізнавальні здібності.

Теоретичний аналіз поняття «пізнавальних здібностей», дає можливість визначити, що пізнавальні (когнітивні) здібності особистості виявляють себе у здатності людини до пізнавальної діяльності, до продуктивного вирішення пізнавальних завдань, які є умовою їх успішного виконання.

Пізнавальні (когнітивні) здібності деякі вчені відносять до інтелектуальних, а з урахуванням особливостей, структури і вікових особливостей їх проявів – до загальних (В. Моляко, М. Холодна, В. Дружинін, та ін.); структуру пізнавальних здібностей розглядали в аспекті вивчення інтелекту, загальної научуваності, креативності (В. Дружинін); деякі вчені розглядають як пізнавальні – сенсорні здібності (сприйняття предметів та їхніх зовнішніх властивостей) та інтелектуальні, що забезпечують продуктивне оволодіння й оперування знаннями, знаковими системами [7, 6].

Основою розвитку пізнавальних здібностей дітей вважається розвиток пізнавальних процесів, серед яких виділяється уява, пам'ять та мислення. І оскільки розвиток пізнавальних процесів у дітей із порушеннями зору відбуваються за загальними механізмами, але відзначаються своєрідністю, то й формування пізнавальних здібностей потребує спеціального корекційно-розвивального впливу та створення відповідного навчально-розвивального середовища.

Враховуючи особливості становлення та розвитку пізнавальних процесів у дітей із порушеннями зору та компенсаторне значення формування стійких пізнавальних інтересів та здібностей, у нашому дослідженні ми використовуємо визначення пізнавальних здібностей як інтегрованих базових здібностей дитини, що містять такі складові: рівень інтелектуального розвитку (мисленнєвої, мнемічної, перцептивної складової); рівень загальної научуваності дитини; пізнавальну активність як системний поведінковий прояв пізнавальних здібностей, що має прояв у допитливості, зацікавленості

дитини; рівень креативної здатності дитини до пошуковості й схильність до успішного розв'язання творчих завдань.

Провідне місце у структурі пізнавальних здібностей у дошкільному віці займає здатність створювати образи, що відображають властивості предметів, їх загальну будову, співвідношення основних ознак або частин і ситуацій. До таких здібностей відносять сенсорні, інтелектуальні і творчі [2, 105].

Сенсорні здібності пов'язані із сприймання дитиною предметів і їх ознак. Вони становлять основу розумового розвитку малюка. Сенсорні здібності формуються із 3 – 4 років. Засвоєння дошкільником еталонів призводить до узагальнення властивостей предмета, які позначаються словом. Діти ознайомлюються із різновидами кожної ознаки й систематизують їх, коли, наприклад, оволодівають уявленнями про кольори, феномени рідної мови, еталони геометричних форм.

Інтелектуальні здібності дошкільників виявляються у вміннях розмірковувати, практичній кмітливості, здатності придумувати щось нове, конструювати тощо.

Творчі здібності пов'язані із уявою і дають змогу дитині знаходити оригінальні способи і засоби розв'язання задач, придумати казку чи історію, скласти гру чи намалювати малюнок.

Усі складові пізнавальних здібностей можливо і треба розвивати у дітей із порушеннями зору як важливий компонент компенсації зорового порушення та основу подальшої навчальної діяльності.

Формування стійких пізнавальних інтересів і здібностей у дітей із порушеннями зору потребує: стимулювання чуттєвої сфери дитини та збагачення сенсорно-перцептивного досвіду, створення розвивального середовища для організації пізнавальної діяльності; стимулювання допитливості шляхом створення ефекту здивування та емоційного захоплення; стимулювання пізнавальної активності та мислення; обов'язкова опора на тактильні відчуття та збережені аналізатори; підтримка самостійної пошукової діяльності; стимулювання прагнення удосконалити результати діяльності [5, 109].

Організація навчально-розвивального середовища перебуває не тільки підбір корекційно-розвивального навчального забезпечення (іграшок, предметів, посібників тощо), а більшою мірою, створення середовища наповненого стимуляційними, цікавими й безпечними для дитини об'єктами пізнання. Це можуть бути й спеціально організовані педагогами чи батьками екскурсії, спостереження чи експериментування на прогулянках, у побуті, на ігрових майданчиках, тощо.

Важливим також є створення позитивного емоційного фону пізнавальної діяльності. Дитині з порушеннями зору для засвоєння певних навичок чи опанування знань необхідне багаторазове повторення схожих дій і водночас важлива підтримка зацікавленості діяльністю. Навчальна діяльність має нести характер взаємодії з дитиною, у якій вона виступатиме активним суб'єктом.

Дослідження психологів доводять, що тільки демократичний стиль спілкування з дітьми та особистісно орієнтоване виховання можуть забезпечити потрібне середовище для розвитку пізнавальних інтересів та здібностей дошкільників. Особистісно орієнтована модель взаємодії з дітьми, передбачає врахування інтересів і можливостей кожної дитини, її потреб, є оптимальною для розвитку пізнавальних інтересів.

Для розвитку пізнавальних інтересів дошкільнят треба створити систему накопичування початкової інформації про об'єкти пізнання в різних видах життєдіяльності; проводити інтегровані заняття і постійно заохочувати до пригадування інформації про об'єкт з інших галузей науки для розширення поняття.

Пізнавальний інтерес виникає, коли діяльність дитини ґрунтується на її власних позиціях, емоційному ставленні, можливості вільного вибору. Формування пізнаваль-

них інтересів зумовлюється розвитком у старших дошкільників сфери почуттів, передусім таких, як подив при зустрічі з незвичним, несподіваним, вагання й сумніви у процесі пошуку, радість відкриття, радість від розв'язання проблеми.

Своєрідність формування пізнавального ставлення до навколишньої дійсності у дітей із порушеннями зору супроводжується зниженням допитливості таких дітей. Пізнавальна діяльність цих дітей може бути позбавлена безпосереднього інтересу й повинна стимулюватися педагогом, батьками, однолітками. Таких дітей треба зацікавлювати новими незвичайними об'єктами дійсності, розвивати вміння помічати незвичайне в уже знайомих об'єктах та предметах активно використовуючи при цьому збережені органи відчуттів (слух, нюх, дотик) [1, 36 – 55].

В організації навчально-розвивального процесу з дошкільниками з порушеннями зору необхідно:

- разом з дітьми розглядати та вивчати незнайоме шляхом постановки пізнавального завдання (проблемного запитання);
- зацікавлювати дитину обстежувати предмети, об'єкти, людей, порівнювати між собою, вчити збагачувати, закріплювати й використовувати власний досвід, тим самим виробляти звичку покладатися на нього у разі виникнення різних проблем;
- при виконанні завдання важливо обговорювати кожний етап його виконання, щоб дитина могла зосередити увагу на його об'єктах, запам'ятовувала алгоритм дій, відтворювала їх, помічала зв'язок між предметами;
- стимулювати емоційну налаштованість та бажання дитини працювати, виконувати доручення дорослого, виявляти ініціативу, долати труднощі на шляху до поставленої мети, спрямовувати на невеликі, але конкретні завдання;
- використовувати завдання, де можна проявити уяву, фантазію (складання пазлів, знаходження відмінностей, знаходження зайвих та однакових предметів, знаходження силуетів фігур тощо);
- уникати відразу виправляти помилки дитини, надміру опікати та надавати готові знання, треба давати їй можливість поміркувати, підвести до вирішення навідиними, допоміжними запитаннями;
- збагачувати заплановану діяльність елементами несподіваності, сюрпризності, варіативності, орієнтуватися на індивідуальний сенсорний досвід дитини;
- виховувати в дитині спостережливість, розсудливість, уміння формулювати самостійні судження, покладатися на власний життєвий досвід,
- надавати дитині можливість досліджувати, експериментувати, запитувати, погоджуватися – не погоджуватися, перепитувати, виявляти сумнів, домагатися чіткої й доступної інформації;
- організовувати процес пошуку нового у знайомому, звичному;
- створювати умови для емоційного ставлення до пізнавального завдання;
- розв'язувати завдання розвивального характеру (порівнювати, відшукувати закономірності, класифікувати тощо);
- стимулювати та підтримувати самостійну пошукову діяльність;
- надати дитині можливість задовольняти допитливість, обстежувати предметне довкілля, осмислювати здобутий досвід, систематизувати враження;
- допомагати визначати мету діяльності, навчити дітей прогнозувати результат дій;
- схвалювати готовність дитини розв'язувати проблеми власними силами, давати можливість виконувати завдання своїми силами і пишатися цим. Це дає змогу сформувати самостійність у дитини;

Підсумовуючи вищевикладене, можемо зробити висновок, що діти з порушеннями зору потребують постійної стимуляції сприймання, пробудження інтересу до навколишнього світу, допомоги у дослідженні властивостей предметів та явищ, їх різноманітних якостей і відношень, що забезпечує успішність розвитку пізнавальних інтересів; формування навичок диференціювання певних ознак, порівняння предметів та явищ, їх узагальнення. Систематична допомога дорослого закладає передумови для формування чуттєвого досвіду, оволодіння навичками доступного полісенсорного сприймання довкілля на основі власних пізнавально-орієнтувальних дій.

Подальших наукових досліджень потребують питання узгодження програмних вимог до пізнавального розвитку дошкільника з порушеннями зору та дотримання принципів наступності при переході до початкової школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брамбринг М. Воспитание слепого ребенка раннего возраста в семье / Пер. с нем. В. Т. Алтухова. – М. : Издательский центр «Академия», 2003. – 144 с.
2. Дуткевич Т. В. Дошкільна психологія : навч. посібник – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 392 с.
3. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія : навч. посіб. – К. : Академ-видав, 2008. – 432 с.
4. Поддьяков А. Н. Развитие исследовательской инициативности в детском возрасте : автореф. дис. доктора псих. наук / А. Н. Поддьяков. – М., 2001. – 48 с.
5. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : навч. посібник [для студ. вищих навчальних закладів]. – К. : Академвидав, 2006. – 456 с.
6. Специальная психология: учеб. пособие для студ. высш. пед. заведений / В. И. Лубовский, Т. В. Розанова, Л. И. Солнцева и др.; Под ред В. И. Лубовского. – 2-е изд. – М. : Академия, 2005. – С. 201 – 221.
7. Улькіна Т. В. Розвиток пізнавальних здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами ігрових психотехнік : автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 19.00.07 «педагогічна та вікова психологія» / Т. В. Улькіна. – К., 2006. – 24 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Brambring M. (2003). *Vospitanie slepogo rebenka rannego vozrasta v seme* [The education of blind infant in the family]. Moscow: Izdatelskii tsentr «Akademii».
2. Dutkevych T. V. (2007). *Doshkilna psykholohiia* [The preschool psychology]. Kyiv: Tsentr uchbovoui literatury.
3. Pavelkiv R. V., Tsyhypalo, O. P. (2008). *Dytiacha psykholohiya* [The child's psychology]. Kyiv: Akademvydav.
4. Poddiakov A. N. (2001). *Razvitie issledovatel'skoi initsiativnosti v detskom vozdaste* [The development of a children's research initiative]. (Dissertation Abstract, Moscow).
5. Ponimanska T. I. (2006). *Doshkilna pedagogika* [Preschool education]. Kyiv: Akademvydav.
6. Lubovskii V. I., Rozanova T. V., Solntseva L. I. (2005). *Spetsialnaia psikhologia* [Special psychology]. Moscow: Akademiia.
7. Ulkina T. V. (2006). *Rozvytok piznavalnykh zdbnosteï diteï starshoho doshkilnoho viku zasobamy ihrovykh psykhotekhnik* [The development of cognitive abilities of preschool children by vocational psychology]. (Dissertation Abstract, Kyiv).